

Interactionists do it only symbolically

Een inhoudsanalyse van symbolisch interactionistisch onderzoek

P.G. Swanborn en P.J.M. van Zijl

Probleemstelling

Sinds onheuglijke tijden speelt zich binnen de sociologie een discussie af over de vraag in hoeverre symbolisch interactionistisch (hierna: s.i.) onderzoek afwijkt van 'gangbaar' sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Kenmerkend voor de discussie is dat deze in het algemeen gevoerd wordt op wetenschapstheoretische grondslag (Blumer, 1980; McPhail en Rexroat, 1980); het concrete onderzoek komt nauwelijks aan bod.

In dit artikel rapporteren we enkele resultaten van een inhoudsanalyse van rapportages (N = 201) van s.i.-onderzoek. Gepoogd zal worden een beschrijvend antwoord te geven op de vraag hoe s.i.-onderzoek er in de praktijk uitziet in termen van enkele centrale regulerende ideeën voor (sociaal) wetenschappelijk onderzoek.

Sommigen menen dat er geen algemeen geldende regulerende ideeën of doeleinden bestaan, en dat elke richting of stroming aan haar eigen, zogenaamde 'interne', criteria, in tegenstelling tot 'externe' criteria, beoordeeld moet worden. Zo zou het symbolisch interactionisme er een ander waarheids criterium op na houden dan andere stromingen. Bij Mead, Schutz, Blumer, Glaser en Strauss, Denzin en andere theoretici van interpretatief onderzoek vinden we echter op vele plaatsen een pleidooi voor de door ons gebruikte regulerende ideeën of doeleinden van (sociaal) wetenschappelijk onderzoek. Zou men, in plaats van het niveau van de doeleinden, als vergelijkingsbasis het niveau van de middelen (onderzoekstechnieken en dergelijke) gebruikt hebben, dan ontstaan verschillen – hoewel ook deze veelal overdreven worden. Zo zijn Denzins principes voor natuurlijke observatie (die gebaseerd zijn op het s.i.; Denzin, 1978, p. 8 e.v.) niet specifiek voor alleen s.i.-onderzoek. Hoogstens kan men zeggen dat het algemene regels zijn die door s.i.-onderzoekers méér in acht worden genomen dan door andere on-

derzoekers, net zo als 'andere onderzoekers' andere regels meer in acht nemen, belangrijker vinden, dan s.i.-onderzoekers. Afgezien hiervan zouden voorstanders van de 'alleen maar interne criteria' benadering meer oog moeten hebben voor het immuniserende karakter van een dergelijke strategie: men schakelt bij voorbaat alle kritiek van vakgenoten, anders dan medestanders, uit.

In onze data schuilt een sterke beperking: een onderzoeksrapportage verschaft de 'reconstructed logic' en niet de 'logic-in-use'; hij is nooit volledig en waarschijnlijk zelden objectief. Anderzijds biedt de omvang van het materiaal ons allerlei mogelijkheden tot cross-checks, toetsen van voorlopige veronderstellingen, die onderzoek van één of enkele cases niet vermag te bieden.

Het artikel omvat vier paragrafen. In de eerste wordt de 'populatie' van onderzoeksartikelen beschreven. In de tweede komen de gebruikte regulerende ideeën en hun methodische consequenties aan de orde. Vervolgens wordt, in de derde paragraaf, ingegaan op de resultaten van onze inhoudsanalyse, en tenslotte volgt de discussie.

1. Populatiebeschrijving

De populatie wordt gevormd door alle rapportages van empirisch onderzoek die we aantreffen in de tot dusver (najaar 1983) gepubliceerde afleveringen van het halfjaarlijkse tijdschrift 'Symbolic Interaction' en van het jaarboek 'Studies in Symbolic Interaction', alsmede in een dertiental symbolisch interactionistische readers, waarvan er zes algemeen van aard zijn en zeven specifiek op deviant gedrag betrekking hebben.¹ Gepoogd is alle in Nederland wat meer bekende readers die s.i.-onderzoeksrapportages bevatten in het onderzoek op te nemen.

Zowel de tijdschriften als de readers bevatten méér dan alleen empirisch onderzoek. Van de in totaal 529 artikelen is 47% theoretisch van aard; 9% is 'journalistiek' van karakter (deze categorie is geïnspireerd door Brown en Gilmartin (1969) die de uitdrukking 'wisdom literature' gebruiken); rond 5% heeft 'methoden' als object van studie, terwijl de rest, 38% (N = 201) empirisch van aard is. Het aantal van de empirische rapportages is het grootst bij de deviantiereaders: 55%. In 'Symbolic Interaction' is dit 36%; in 'Studies in Symbolic Interaction' 34% en in de algemene readers 29%. De in totaal 201 empirische rapportages vormen de populatie voor ons onderzoek.²

1.1. Thematiek

De thematiek van de geïnventariseerde onderzoeksartikelen is uiterst divers. De onderwerpen van onderzoek lopen uiteen van 'self-attitudes' (Kuhn & McPartland, 1972) en 'politieke binding' (Kornhauser, 1962) tot 'partnerriil' (Palson & Palson, 1977) of de 'relatie tussen de maatschappelijke carrière en de wijze waarop met de dood wordt omgegaan' (Schmitt e.a., 1979).

In de keuze van soms buitenissige thema's wijkt het symbolisch interactionistisch onderzoek duidelijk af van het empirisch-analytisch onderzoek, dat wellicht ook vanwege de onderwerpkeuze als het 'gangbare onderzoek' zou kunnen worden aangeduid. Vooral in het tijdschrift 'Symbolic Interaction' komt de vrije onderwerpkeuze tot uiting in talrijke actuele en in de belangstelling staande thema's, zoals de punkbeweging (Travers, 1982), zelfhulp in de gezondheidszorg (Peterson, 1978), zendamateurs (Smith, 1980), enz.

1.2. Theoretische oriëntaties

We wilden ook achterhalen aan welke theoretische oriëntaties de auteurs van de onderzochte artikelen in het algemeen refereerden. Als grove maatstaf gebruikten we een citeerindex; we hebben daartoe de literatuurverwijzingen over alle artikelen per titel gesommeerd. Vervolgens is per auteur over diens titels gesommeerd. Sommige verwijzingen leveren een score voor diverse auteurs op, bijvoorbeeld het veelgenoemde 'Boys in White', dat op het conto van zowel Becker, Denzin, Hughes als Strauss geschreven wordt. Een en ander resulteerde in de volgende, toch wel verrassende 'top tien': zie *tabel 1*.

Tabel 1. De meest frequent vermelde namen in literatuurlijsten

		tijdschrift SI	jaarboek SSI	algemene readers	deviantie- readers	totaal
1	Goffman	56	35	37	39	167
2	Glaser & Strauss	27	33	26	7	93
3	Becker	25	16	19	16	76
4	Mead	12	4	23	4	43
5	Hughes	14	7	10	7	38
6	Garfinkel	7	4	7	15	33
7/8	Blumer	10	13	3	3	29
	Kuhn	4	3	22	—	29
9/10	Denzin	9	16	—	—	25
	Lindesmith	5	2	8	10	25

Tabel 2. Verwijzingen in de literatuurlijsten van de readers en tijdschriften naar auteurs uit drie verschillende stromingen

	fenomenologie ³	hoofdstroom ⁴	Iowa-school ⁵	totaal
readers over deviantie	55	44	1	100%
symbolic interaction	47	44	9	100%
studies in symbolic interaction	35	59	6	100%
algemene readers	32	41	27	100%

De inspirerende rol van de in november 1982 overleden Erving Goffman voor de hier gerapporteerde onderzoeken is overduidelijk, hoewel deze auteur gewoonlijk niet centraal in de symbolisch interactionistische traditie wordt geplaatst. Ook als men naar de afzonderlijke publikaties kijkt, staan de boeken van Goffman bovenaan: *Presentation of Self in Everyday Life* (40 ×), *Stigma* (21 ×), *Asylums* (20 ×), *Behavior in Public Places* (15 ×) en *Interaction Ritual* (13 ×). Er zijn nauwelijks andere auteurs waarvan een publikatie meer dan 10 maal genoemd wordt in de 201 door ons onderzochte artikelen.

Tabel 2 toont de frequenties van literatuurverwijzingen naar een grotere verzameling auteurs, thans ingedeeld naar 'fenomenologisch', 'hoofdstroom symbolisch interactionisme' en 'Iowa-school'. Het tijdschrift *Symbolic Interaction* en de deviantie-readers blijken wat meer fenomenologisch georiënteerd te zijn. In 'Studies of Symbolic Interaction' bestaat een meer gerichte aandacht voor het werk van Glaser en Strauss, Denzin (hoofdredacteur!) en Blumer, terwijl in de artikelen in de algemene readers veel meer wordt verwezen naar schrijvers die tot de zogenaamde Iowa-school kunnen worden gerekend.

1.3. Dataverzameling en data-analyse

De vraag die hier uiteraard het meest voor de hand ligt, is: welk research-design, welke waarnemingsmethode is gebruikt? Tabel 3 heeft hierop een antwoord, al moet er bij gezegd worden dat het niet in alle gevallen volstrekt duidelijk is dat een onderzoek dáár thuishoort waar het is ingedeeld. Nogal eens – we komen daar uitvoerig op terug – is de verantwoording van de gevolgde procedure ontoereikend. In enkele gevallen waaruit volstrekt niets anders uit de tekst viel op te maken dan dat er sprake was van 'field research' (Aquilar, 1979) of van een 'naturalistic method' (Lynch, 1982) is het betreffende artikel in een aparte categorie genoteerd. Er is een onderscheid ge-

Tabel 3. Artikelen naar tijdschrift/reader en waarnemingstechniek

	SI	SSI	algemene reader	deviantie- readers	totaal
observatie	4	2	5	16	27
observatie + interview	20	5	5	6	49
interview	7	5	16	22	50
enquête	2	2	17	—	21
experiment	1	—	4	1	6
overig	2	2	8	16	28
niet na te gaan	1	1	10	8	20
TOTAAL	37	17	66	81	201

maakt tussen interview en enquête. Van een enquête is alleen sprake waar met een gestructureerde vragenlijst een groot aantal personen (dat wil zeggen meer dan enkele tientallen) is ondervraagd.

In de meeste gevallen werd, zoals altijd waar sprake is van empirisch sociologisch onderzoek, mede gebruik gemaakt van diverse andere, veelal schriftelijke, informatiebronnen over het bestudeerde veld van onderzoek. Duidelijk overwegen interviews en (participerende) observatie. In tegenstelling tot dat wat veelal wordt verondersteld is het zeker niet alles participerende observatie wat de klok slaat. Opmerkelijk is ook het grote aantal artikelen in de algemene readers waarin sprake is van een enquête. Deze onderzoekstechniek komt elders niet of nauwelijks voor. Andere researchtechnieken zijn vrijwel te verwaarlozen.

Onmiddellijk hierop aansluitend een opmerking over de wijze waarop het verzamelde materiaal geanalyseerd werd. Uiteindelijk is het beruchte onderscheid tussen kwalitatief en kwantitatief vrij simpel te operationaliseren: die artikelen waarin numerieke gegevens worden gepresenteerd (een frequentieverdeling, enkele percentages, een centrummaat, een associatiemaat, en dergelijke) al dan niet gecombineerd met niet getalsmatig geformuleerde conclusies noemen we kwantitatief, de rest kwalitatief. In 58 van de 201 artikelen (29%) troffen we getalsmatige gegevens aan, en dan nog in de meeste gevallen naast veel in 'kwalitatieve termen' geformuleerde conclusies.

Van deze artikelen komen er 32 uit de algemene readers. In 'Manis en Meltzer' en in 'Rose' komen zelfs in meer dan de helft van de onderzoeksartikelen kwantitatieve analyses voor. In de beide tijdschriften en in de readers over deviantie zijn ze vrijwel te verwaarlozen. Het is zonder meer duidelijk

Tabel 4. Artikelen naar aard en aantal van de onderzochte sociale eenheden

individuen zonder onderlinge sociale band	58
één kleine groep	7
enkele kleine groepen	28
één formele organisatie	46
enkele formele organisaties	24
één los maatschappelijk verband	21
enkele losse maatschappelijke verbanden	9
anders	8
<hr/>	
totaal	201

dat het symbolisch interactionisme, althans voor zover gerepresenteerd door onze populatie, niet veel op heeft met cijfermatige analyses. We moeten daar onmiddellijk aan toevoegen dat de wijze van analyse uiteraard niet op zichzelf staat, maar bepaald wordt door de aard van de data, en deze is bij de meeste van de hier gerapporteerde studies zeker niet zodanig dat kwantitatieve analyse gerechtvaardigd zou zijn. De achtergrond voor het ontbreken van numerieke analyse ligt in het onderzoeksontwerp.

1.4. Het aggregatieniveau

Tabel 4 is samengesteld om een overzicht te geven van het aggregatieniveau van de sociale eenheden waarover de artikelen rapporteren.

Het beeld dat de tijdschriften en de beide verzamelingen readers ieder apart vertonen laat geen opvallende verschillen zien, reden waarom hier alleen een totaaltelling wordt gerapporteerd.

Tot de categorie 'anders' behoren de artikelen die in geen of juist in meerdere van de bovengenoemde categorieën kunnen worden ingedeeld. We zien dat toch in een behoorlijk aantal artikelen 'losse' individuen worden onderzocht, hetgeen in het algemeen als een (negatief) kenmerk van enquêtes wordt gezien. Het aantal individuen in deze onderzoeken varieert overigens van 2 tot 30. Voorbeelden van kleine groepjes zijn gezinnen (Sampson e.a., 1982; Mercer, 1981), echtparen (Palson en Palson, 1977), maar ook jeugdbenden (Chambliss, 1981). Populair zijn onderzoeken binnen formele organisaties zoals rechtbanken (Wiseman, 1981), psychiatrische instellingen (Goffman, 1973) of fabrieken (Bensman en Gerver, 1973). Tenslotte komt het nogal eens voor dat de onderzochte sociale situatie door ons is getypeerd als een los maatschappelijk verband. Voorbeelden van dergelijke verbanden

zijn lokale kunstmarkten (McCall, 1977), industriële sectoren (Denzin, 1978), feestvierende menigten (Snow e.a., 1981) of religieuze bewegingen (Adams en Fox, 1977).

2. Regulerende ideeën en daaraan ontleende criteria

In het bovenstaande is onze populatie van 201 onderzoeksrapportages op enkele voor de hand liggende kenmerken beschreven. De aard van het materiaal staat de lezer nu (hopelijk) helder voor de geest. Onze probleemstelling: – in hoeverre kenmerkt zich het s.i.-onderzoek door eigen kennisdoelen en daaraan gekoppelde methodische criteria – is echter nog geenszins opgelost. Deze vraag kan immers niet beantwoord worden via enkele tellingen op oppervlakkige kenmerken, zoals de gebruikte waarnemingstechnieken of de kwantitatief/kwalitatief typering. Evenmin treffen de methodische criteria zoals vermeld door de symbolisch interactionist Denzin (Denzin, 1978, p. 9 e.v.) de kern van de zaak. Doeleinden zijn immers belangrijker dan middelen. Daarom gaan we hieronder nader in op kennisdoelen en daarvan afgeleide criteria.

Ons uitgangspunt wordt gevormd door het begrip regulerend idee, dat door Popper (1966) is ontleend aan Kant (1787). In de kritisch-rationalistische traditie is er nogal wat aandacht aan besteed (ten onzent door Ultee, 1977). In de interpretatieve traditie heeft het begrip regulerend idee (zonder expliciet genoemd te worden) waarschijnlijk het duidelijkst gestalte gekregen in de zogenaamde postulaten van Schutz.

Het centrale regulerende idee in alle wetenschappen is het streven naar waarheid. Dit idee geeft vorm aan afgeleide doeleinden van onderzoek en aan de te volgen methoden. Welk waarheidsbegrip precies wordt gehuldigd doet er hier niet veel toe. Het gaat in elk geval om een zekere correspondentie tussen de werkelijkheid en het gevormde model van die werkelijkheid. Sociale wetenschappers zijn het er voorts over eens dat het waarheidsgehalte van het model van de werkelijkheid los dient te staan van de onderzoeker. Puur subjectieve cognities worden niet gerekend tot het geheel aan verzamelde wetenschappelijke kennis. De vraag of er zo iets als objectieve kennis denkbaar is kunnen we gevoeglijk overslaan, aangezien dit begrip altijd vertaald wordt in intersubjectiviteit: het afgeleide idee dat onderzoekers van hetzelfde object onder vergelijkbare omstandigheden tot hetzelfde model moeten komen. Het streven naar intersubjectief houdbare kennis nu impliceert op zijn beurt *controleerbaarheid* van onderzoeksresultaten en procedures. We komen tot dezelfde conclusie als we de toets op het waarheidsgehalte van een

onderzoeksresultaat leggen in het *uitkomen van voorspellingen* die op basis van de onderzoeksresultaten geformuleerd worden. De eis van controleerbaarheid leidt tot de volgende methodische criteria, oftewel vragen die wij aan ons materiaal zullen stellen:

- a. Is het onderzoeksresultaat – het verschil tussen wat de onderzoeker wist aan het begin, en dat wat hij wist aan het eind van zijn onderzoek – expliciet en precies geformuleerd?
- b. Zijn de gevolgde procedures expliciet geformuleerd?

In de kritisch-rationalistische traditie wordt op het punt van de controleerbaarheid (gewoonlijk vertaald als falsifieerbaarheid) een verbinding gelegd tussen het streven naar waarheid en een ander regulatief idee, het *streven naar een hoog informatiegehalte*. De argumentatie is bekend: met het streven naar waarheid alleen komen we er niet, omdat de meest ware uitspraken die beschrijvende uitspraken betreffen welke niets uitsluiten en ons dus niets leren. Daarom kan het waarheidsstreven alleen maar functioneren in combinatie met het streven naar informatieve kennis of algemene uitspraken. Een cognitieve uitspraak, een theorie, een model is informatiever (of, identiek: restrictiever) naarmate er meer toestanden van de werkelijkheid worden uitgesloten. Hoe breder het objectdomein van een theorie, een uitspraak, des te meer wordt er gezegd, en des te meer toestanden worden uitgesloten. Een uitspraak over gezinnen is informatiever dan diezelfde uitspraak over Nederlandse gezinnen, en dezelfde uitspraak maar nu over primaire groepen is nog informatiever.

Het streven naar informatieve kennis of algemene theorieën is een regulerend idee dat in alle hoeken van de sociale wetenschappen wordt gehanteerd, met uitzondering van typisch ideografische tradities, zoals thans wellicht te vinden bij de zogenaamde stadsetnografen. Wij hebben in het bijzonder in theoretische en methodologische verhandelingen over het symbolisch interactionisme geen aanwijzingen kunnen vinden die er op zouden kunnen wijzen dat in het s.i. niet naar kennis van een hoger algemeenheidsniveau dan dat van de directe waarnemingsuitspraken gestreefd zou (moeten) worden.

Integendeel: vgl. bijvoorbeeld Blumer (1969; 129): 'Generic ("algemene", PGS/PvZ) variables are essential, of course, to an empirical science, they become the key points of its analytical structure. Without generic variables, variable analysis yields only separate and disconnected findings', en Glaser en Strauss (1967), die zich veel moeite geven om van substantieve theorieën te komen tot formal theory. Interessant is ook dat in dit verband Lofland (Lofland, 1974) die de 'referee evaluations' van ongepubliceerde artikelen over kwalitatief onderzoek analyseert, als een van de voornaamste beoordelings-

criteria vond dat het artikel opgebouwd moest zijn aan de hand van een 'generic conceptual framework'. In het symbolisch interactionisme wordt descriptie-in-waarnemingsuitspraken zonder meer verworpen; steeds vindt men als ideaal geformuleerd: theorievorming.

De centrale vragen die hieruit voor ons voortvloeien, luiden:

- c. Wat is het algemeenheidsniveau van de onderzoeksresultaten?
- d. Welke pretenties worden door de onderzoekers met betrekking tot generaliseerbaarheid gehanteerd?

In de interpretatieve traditie worden deze regulerende ideeën van streven naar waarheid en algemeenheid *aangevuld* (we hebben hier geen aanwijzingen dat hier de term 'vervangen' zou moeten worden gebruikt) door enkele postulaten van Schutz, waarvan vooral dat van de subjectieve interpretatie en dat van de adequaatheid van belang zijn. Het postulaat van de subjectieve interpretatie vereist dat elke verklaring van menselijk handelen moet verwijzen naar de subjectieve betekenis die de handelende actoren aan hun handelen toeschrijven.

Het adequaatheidspostulaat luidt dat een sociologisch begrip adequaat is als de handelingen die er door gerepresenteerd worden ook door alledaagse begrippen gerepresenteerd kunnen worden, of, met andere woorden: als actoren zich gedragen volgens een theoretisch model, dan moeten de handelingen die uit dat model afleidbaar zijn, ook begrijpelijk (acceptabel, herkenbaar) zijn voor de actoren zelf in termen van hun dagelijkse levenservaring. Dit is beslisbaar, althans volgens sommige exegeten van het adequaatheidspostulaat, door de actor om (h)erkenning te vragen. Als je uitgaat van een gedeelde alledaagsheid van onderzoeker en onderzochten kan uiteraard ook de onderzoeker al over de adequaatheid van zijn wetenschappelijke begrippen oordelen. Bij verschil van mening geven de actoren de doorslag.

Gallacher (Gallacher 1980: 124) wijst op het construct 'ritualism' van Merton. Merton noemt met zoveel woorden al enkele concrete gedragingen die hij met zijn theoretisch construct 'ritualism' begrijpelijk wil maken. Bijvoorbeeld het handelen van de arbeider die zijn eigen productiviteit reguleert teneinde niet op te vallen, of de typische opstelling van de angstige kantoorbediende. Ook in het bestaan van uitdrukkingen zoals 'I'm satisfied with what I've got' kan men een aanwijzing voor de adequaatheid van het theoretisch begrip zien.

Bij Glaser en Strauss vinden we een voorbeeld bij het 'grounded begrip' social loss. Ontdekt was dat social loss vooral groot is bij *jonge* en *hoge SES* mensen. Bij het verplegend personeel kon dit worden geconfirmeerd. Later bleek het overlijden van een arm oud vrouwtje ook als een groot sociaal verlies te worden beleefd. Confrontatie van de verpleegsters met deze 'anoma-

lie' leidde tot een correctie van het begrip 'social loss': ook aan mensen met bijzondere persoonlijke eigenschappen wordt een hoge sociale waarde toegekend.

De eis dat de door theoretische begrippen geïmpliceerde handelingen 'herkenbaar zijn voor actoren' is overigens onderhevig aan veel beperkingen, verband houdende met

1. de beperking van het objectdomein van sociologisch onderzoek tot onderzoek van intentioneel handelen; de bestudering van onbedoelde collectieve effecten bijvoorbeeld wordt uitgesloten;
2. het consensusprobleem onder actoren;
3. de cognitieve capaciteiten van actoren.

Schutz' postulaten leiden voorts tot een duidelijke voorkeur voor explorerend onderzoek. A priori-begrippen en a priori-theorieën zouden een Procrustesbed kunnen vormen dat niet anders dan de onderzochte werkelijkheid geweld kan aandoen. De te ontwikkelen theorie moet stoeien op deze werkelijkheid hier-en-nu: een pleidooi voor *grounded theory* (Glaser en Strauss, 1967).

De centrale vragen die, uit het voorgaande voortkomend, aan onze data gesteld kunnen worden, luiden:

- e. Worden begrippen, verklaringen en dergelijke die de onderzoeker gebruikt op een of andere wijze voorgelegd aan de onderzochte actoren?
- f. In hoeverre is het onderzoek explorerend van aard, dat wil zeggen wordt er met een minimum aan abstracte bagage begonnen, en wordt het eindresultaat gevormd door 'een aantal uitspraken met een vraagteken er achter'? Immers, het doel van explorerend onderzoek is het ontwikkelen van hypothesen.

Overigens leidt het pleidooi voor een explorerende benadering tot een merkwaardige tegenstrijdigheid met het streven naar algemene, informatieve theorieën; een tegenspraak die zich ook al in het werk van Glaser en Strauss manifesteert. Immers, de eis dat niet mag worden gewerkt met in eerder onderzoek ontwikkelde theorie, maar dat theoretische begrippen en relaties worden opgebouwd uit waarnemingen binnen het onderhavige onderzoek sluit de mogelijkheid uit van een toetsende benadering, en leidt, strikt opgevat, tot niet-informatieve kennis. Van een theorie die 'volledig past' op de aangetroffen werkelijkheid weet men immers zeker dat die niet zal passen op een ander stuk werkelijkheid.

3. Resultaten

ad a. Explicietheid van probleemstellingen en resultaten

De gangbare opvatting is dat een probleemstelling – het begin van een onderzoek – scherp en precies geformuleerd moet zijn, en dat hetzelfde geldt voor de resultaten: de oplossing van de probleemstelling en voorlopig eindpunt van het onderzoek. Zoals bekend kan bij explorerend onderzoek deze procedure slechts de vorm aannemen van het starten met een brede, weinig specifieke probleemstelling en het eindigen met tentatieve oplossingen: van een vraagteken voorziene voorlopige, maar wel precieze uitspraken. Het bleek bij de overgrote meerderheid van de door ons onderzochte artikelen niet mogelijk om begin- en eindpunt van het onderzoek qua cognitieve uitspraken te onderscheiden. In eerste instantie is dit een tamelijk vernietigende stelling: immers, het betekent dat uit de rapportage van een onderzoek niet duidelijk werd wat de onderzoeker *voorafgaande aan*, en *na afloop* van zijn onderzoek wist. We komen hier bij de discussie op terug. Voorlopig betekent het voor ons, dat wij, voorzover we een probleemstelling in onze artikelen konden ontdekken, deze soms vooraf, soms middenin, soms pas aan het eind van een rapportage vonden; de uiteindelijke vraag die we stelden was dus: is *ergens* in de rapportage een probleemstelling terug te vinden.

Het resultaat van onze speurtocht is dat van de 201 artikelen er:

- a. 47 zijn waarbij in de probleemstelling zowel de onderzoekseenheden als de relatie tussen twee of meer variabelen zijn aangegeven;
- b. 122 zijn waarbij in de probleemstelling zowel de onderzoekseenheden als één variabele wordt aangegeven;
- c. 17 zijn waarbij alleen de eenheid wordt genoemd;
- d. 15 zijn waarbij een probleemstelling zich volledig aan de waarneming onttrekt.

Bij de probleemstellingen ad c wordt alleen aangegeven dat men een bepaald object, een bepaalde onderzoekseenheid wil beschrijven of verklaren. Hieronder vallen ook enkele probleemstellingen waarin behalve het object ook een uiterst vage, in feite inhoudsloze variabele wordt genoemd, zoals bijvoorbeeld 'behavior'. Tenslotte merken we nog op dat het bij de probleemstelling ad a niet altijd nodig is dat de eenheden genoemd worden; soms zijn zij evident. Qua verhouding is er geen verschil tussen 'symbolic interaction', 'studies in symbolic interaction' en de verzameling algemene readers. In de readers over deviantie worden de probleemstellingen over het algemeen minder uitgeschreven. In 11 van de 81 artikelen wordt zelfs geen probleemstelling gegeven. Slechts in zeven onderzoeksartikelen over deviantie wordt een relatie tussen twee of meer variabelen aangegeven.

Tabel 5. Artikelen naar tijdschrift/reader en naar explicitering van de onderzoekshandeling

	SI	SSI	algemene readers	deviantie- readers	totaal
<i>a. Keuze van de onderzoekseenheden</i>					
de wijze van selectie wordt vermeld	19	6	27	28	80
de wijze van selectie wordt niet vermeld	<u>18</u>	<u>11</u>	<u>39</u>	<u>53</u>	<u>121</u>
totaal	37	17	66	81	201
<i>b. Waarnemingstechniek – observatie</i>					
de rol van de onderz. wordt vermeld	14	2	7	19	42
de rol van de onderz. wordt niet vermeld	12	7	13	25	57
geen observaties verricht	<u>11</u>	<u>8</u>	<u>46</u>	<u>37</u>	<u>102</u>
totaal	37	17	66	81	201
<i>Waarnemingstechniek – interviews</i>					
het aantal interviews wordt vermeld	14	7	34	34	89
het aantal interviews wordt niet vermeld	14	4	17	20	55
geen interview gehouden	<u>9</u>	<u>6</u>	<u>15</u>	<u>27</u>	<u>57</u>
totaal	37	17	66	81	201
<i>c. Verwerking en analyse van de data</i>					
wordt vermeld	12	10	28	16	66
wordt niet vermeld	<u>25</u>	<u>7</u>	<u>38</u>	<u>65</u>	<u>135</u>
totaal	37	17	66	81	201

ad b. Explicitering van procedures

Explicitering van procedures is een eis die aan alle vormen van onderzoek gesteld kan worden. Bij kwantitatief onderzoek is daaraan, voor wat sommige fasen van onderzoek betreft, gemakkelijker te voldoen (denk bijvoorbeeld aan schaalconstructie of factoranalyse) dan bijvoorbeeld bij participerende observatie. Anderzijds is explicitering juist bij kwalitatief onderzoek van het grootste belang; immers, de mogelijkheden voor subjectieve bias zijn veel groter; de mens als observator is een zwak en beïnvloedbaar meetinstrument. In het als algemeen geldend stellen van deze eis worden we gesterkt door een citaat van Blumer (Blumer, 1980, 413):

'There is nothing in exploration and inspection to prevent the investigator from describing the question he has raised, the problem he has set, the ideas that guide his inquiry, his sources of data, the nature of the data, and the interpretations that he makes – all in such a way that other investigators can review what he has done and can examine the empirical world to see whether the account stands up.'

In tabel 5 is voor enkele cruciale onderzoeksaspecten aangegeven in hoeverre in ons materiaal de procedures expliciet zijn gemaakt. De betreffende onder-

zoekshandeling wordt door ons als 'vermeld' aangemerkt wanneer er ook maar de geringste informatie over wordt gegeven.

Uit *tabel 5* blijkt dat in de door ons geïnventariseerde artikelen alleen over het aantal gehouden interviews regelmatig informatie is te vinden. Over de drie andere onderzoekshandelingen wordt in minder dan de helft van de gevallen iets meegedeeld. Zo wordt de wijze waarop de keuze van de onderzoekseenheden tot stand is gekomen slechts in 40% van de artikelen uit de doeken gedaan. Zij blijkt in de meeste gevallen te berusten op toevallige omstandigheden. Zo onderzoekt Ramos (1978) een gesprek dat hij in een kantine afluistert. Warren en Mauldin (1980) onderzoeken een aantal rechtbankjury's waarin toevallig enige bekenden zitting hebben, die aldus de beraadslagingen kunnen observeren. In een enkel geval vindt de keuze plaats op basis van theoretische overwegingen. Unruh (1979) kiest bijvoorbeeld voor zijn onderzoek het restaurant dat hem vanuit zijn theoretische belangstelling het interessantst voorkomt. In minder dan 10% van de artikelen is tevens sprake van een statistisch verantwoorde keuze. De rol van de onderzoeker tijdens de observatie wordt in minder dan de helft van de gevallen uiteengezet. Dit voor de beoordeling van de onderzoeksresultaten relevante gegeven ontbreekt dus veelal volledig.

Dit geldt ook voor een artikel als Humphreys' 'A Typology of Tearoom Participants' (1981) dat in zijn – elders gepubliceerde – oorspronkelijke vorm (1970) wel uitgebreid aandacht besteedt aan de gehanteerde observatietechnieken.

Omdat de omschrijving van de observatie soms beperkt blijft tot bijvoorbeeld '... our data include observations of two dozen youngsters ...' (Adler en Adler, 1978) is een enkele keer zelfs niet te achterhalen in hoeverre er van participerende dan wel van 'niet-participerende' observatie sprake is. Bij 38% van de onderzoekers waarbij de eenheden zijn ondervraagd ontbreekt informatie over het aantal gehouden interviews. Tenslotte wordt in 135 van de 201 artikelen geen enkele informatie verschaft over de wijze waarop met de data wordt omgegaan. Noch over de concrete verwerking van de data noch over de systematiek waarmee zij zijn geanalyseerd wordt ook maar iets bekend gemaakt.

Concluderend kan men stellen dat in veel symbolisch interactionistische artikelen weinig aandacht wordt besteed aan het beschrijven van de wijze waarop de data zijn verzameld en geanalyseerd. Geen van de tijdschriften of verzamelingen readers vormt daarop een uitzondering. Hoewel in 'symbolic interaction' de observaties; in 'studies in symbolic interaction' de verwerking

van de data en in de algemene readers de interviews wat meer aandacht krijgen, is het geschetste beeld overal van toepassing.

ad c. Algemeenheidsniveau van de resultaten

Het is niet zo eenvoudig om een schets te geven van het algemeenheidsniveau van de empirische uitspraken die in de onderzochte artikelen gedaan worden. Een eerste benadering zochten we in het begrippenpaar beschrijvingen/verklaringen. Immers, beschrijvingen *kan* men op een laag abstractieniveau geven; voor verklaringen *moet* men naar een hoger abstractieniveau. In veruit de meeste onderzoeken waarvan de probleemstelling enigszins expliciet is gaat het om *beschrijvingsproblemen*. Er worden 'wat zijn'-vragen gesteld, zoals 'hoe gaan kinderen met de televisiereclame om' (Frazer en Reid, 1979). Slechts in 22 artikelen treffen we expliciete 'waarom'-vraagstellingen aan (bijvoorbeeld: 'Waarom hebben sommige mensen dóór dat een experiment "nep" is?' (Neff, 1978) of 'Waarom raakt een bepaalde groep jongeren steeds in moeilijkheden?' (Chambliss, 1981)). In de tijdschriften komen slechts twee van deze verklarende artikelen voor. De overige zijn opgenomen in de readers.

In zo'n 22 artikelen is de beschrijvende probleemstelling als het ware afgeleid van een verklaringsvraag. Zo staat bijvoorbeeld de probleemstelling 'Wat hebben mensen in een bepaalde fase van hun leven meegemaakt' (Darling, 1978) in het kader van het verklaringsprobleem waarom bepaalde mensen wél, en andere mensen niet op latere leeftijd trouwen. Het probleem wordt duidelijk als een beschrijvingsprobleem gesteld, maar een verklaring – althans een relatie tussen variabelen – ligt al gereed. Een enkele maal worden, na de oplossing van een beschrijvingsprobleem, pogingen tot verklaring aangewend. Omdat, evenals trouwens in het traditionele onderzoek, verklaren meestal niet in deductief-nomologische zin wordt opgevat, maar als het constateren van een verband tussen twee variabelen, is het soms niet eenvoudig om tussen een beschrijvings- en een verklaringsprobleem te onderscheiden. Het is echter duidelijk dat het in de overgrote meerderheid van de gevallen gaat om beschrijvingsproblemen en om beschrijvende resultaten. Hierover kan iets meer gezegd worden. In de literatuur over interpretatief onderzoek vinden we veelal de opmerking dat het maken van typologieën en/of procesbeschrijvingen (het onderscheiden van fasen) typerend is voor deze vorm van onderzoek. We gingen dit na; zie *tabel 6*.

Uit deze gegevens komt het belang van beschrijvend onderzoek duidelijk naar voren. Honderdvierentwintig artikelen geven een algemene beschrijving. Soms geschiedt dit in de vorm van een concrete etnografische descrip-

Tabel 6. Soorten resultaten naar tijdschrift/reader

	SI	SSI	algemene readers	deviantie- readers	totaal
algemene beschrijving	21	7	37	59	124
typologie	7	4	3	15	29
procesbeschrijving	7	5	7	17	36
relatie tussen variabelen	12	5	30	14	61
totaal	47	21	77	105	250^a

tie, waarbij niet of nauwelijks gebruik wordt gemaakt van meer theoretische, abstracte begrippen. Zo treft men hier en daar letterlijke interviewverslagen aan. Een algemene beschrijving kan echter ook plaatsvinden aan de hand van formele theoretische begrippen. Een goed voorbeeld daarvan is Jacobs' onderzoek naar welzijnsinstellingen (1974) waarin hij het begrip 'symbolic bureaucracy' hanteert, of het onderzoek van Snow (1979), die in een beschrijving van een sekte de term 'idiosyncrasy credit' gebruikt. Travers (1982) tenslotte hanteert het begrip 'ritual power' bij een onderzoek naar de punkbeweging.

We spreken pas over een typologie, wanneer we te maken hebben met een aantal duidelijk onderscheidbare, min of meer stabiele gedragscomplexen die op één of enkele kenmerken met elkaar overeenkomen. Humphreys (1981) onderscheidt bijvoorbeeld op basis van de sociale status en de huwelijkse staat van de betrokkenen vier typen deelnemers aan onpersoonlijke homoseksuele contacten. Applegate (1980) onderscheidt in navolging van Bernstein twee typen communicatie, Athens (1977) vier typen gewelddadige misdrijven en McCall (1977) vier typen vrouwelijke schilders.

De procesbeschrijvingen bestaan meestal uit faseringen. Hierbij moeten minimaal vier fasen worden onderscheiden. Broadhead (1980) onderscheidt vier fasen in de voorbereiding op toelatingsgesprekken. Adler en Adler (1978) onderscheiden er vijf binnen het proces waarmee langzaam maar zeker afwijkend gedrag geaccepteerd raakt. Driscoll (1977) beschrijft vier fasen die iedere transseksueel doormaakt en Davis (1968) onderscheidt er zes binnen het subjectieve professionaliseringsproces.

Relaties tussen variabelen staan met name centraal in J.G. Manis en B.N. Meltzer, 'Symbolic interaction: a reader in social psychology'. Zo doet Kinch (1972) onderzoek naar de invloed van de sociale omgeving op het 'self' en Brocks (1972) naar de relatie tussen de politieke gezindheid en het beeld dat men van zichzelf heeft. Ze staan ook centraal in onderzoeken als van

Cockerham (1979) naar de relatie tussen het gevoel van eigenwaarde en de klassamenstelling bij Indiaanse jongeren of van Rose en Randall (1982) naar de factoren die van invloed zijn op de ernst waarmee aanklachten worden behandeld. Onderzoek naar relaties tussen variabelen is dikwijls toetsend onderzoek.

Het meest opvallende aan tabel 6 is echter het grote aantal gevallen waarin nòch van een typologie, nòch van een procesbeschrijving, nòch van een constatering van verbanden tussen variabelen sprake is. Men bedenke echter dat ook de categorie 'algemene beschrijving' artikelen omvat die zeer verschillend zijn wat abstractieniveau betreft. Een duidelijk antwoord op de probleemstelling ad c kunnen we niet geven. Wel is een nadere analyse verschaft van ons materiaal.

ad d. Uitspraken over generaliseerbaarheid

Stelt men de vraag naar de generalisatiemogelijkheden van resultaten, dan zou men kunnen veronderstellen dat bij beschrijvingsartikelen auteurs zich over generalisatie minder zullen bekommeren dan auteurs die typologieën en procesbeschrijvingen presenteren. Immers, in deze laatste gevallen wordt so wie so geabstraheerd, terwijl althans bij beschrijving in concrete termen mogelijksterwijs in het geheel geen generalisatiepretentie aanwezig is. Inderdaad komt in de zuiver beschrijvende artikelen de generaliseerbaarheid veel minder vaak aan de orde. Overigens vindt men in 118 van de 201 artikelen geen enkele opmerking over generaliseerbaarheid. In de resterende 83 beperkt de auteur zich meestal tot het stellen van de generaliseerbaarheidsvraag en hoogstens tot het aanvoeren van enkele plausibiliteitsargumenten. In 19 gevallen wordt de algemene geldigheid geclaimd in verband met het formele karakter van de gehanteerde begrippen.⁷

ad e. Toetsen-betekeningen bij de betrokken actoren

Over dit onderwerp kunnen we kort zijn; in slechts één van de onderzochte 201 artikelen is sprake van toetsing van de betekenissen van ontworpen categorieën bij de betrokkenen (Jackson, 1981).

ad f. De explorerende aard van het onderzoek

Een explorerende aanpak definiëren we als zijnde gericht op de formulering van tentatieve algemene uitspraken. Dergelijk onderzoek begint met een minimum aan algemene begrippen en theorieën; men volgt niet tevoren vastgelegde procedures, maar men laat zich leiden door de gegevens, en toetsing van tussentijdse veronderstellingen vindt voortdurend maar *impliciet* plaats. Deze aanpak nu treffen we slechts bij een minderheid van de artikelen aan.

Gaat het dan om toetsend onderzoek? Ook dat is niet het geval: we troffen slechts 21 toetsende artikelen aan, die alle op één na uit 'Manis en Meltzer' komen. Bij zo'n 18 artikelen is er sprake van een combinatie van toetsende en explorerende elementen.

Uit het gegeven dat de meeste onderzoeken beschrijvinggericht zijn (niet: verklaringgericht) wordt al duidelijk dat het begrippenpaar explorerend/toetsend weinig toepasselijk is. Men krijgt de indruk dat veel onderzoek bedoeld is als *illustratie* van een bepaald theoretisch begrip van een proces, functie, structuur of ander verschijnsel. Zo is het verslag van een observatie in een wegrerestaurant (Unruh, 1979) volledig geplaatst in het kader van Goffman's 'presentation of self', en bij een observatie-onderzoek bij voetbalwedstrijden (Zurcher, 1982) passen alle waarnemingen in het thema dat emoties sociaal worden bepaald en gereguleerd. Men zou kunnen spreken van een '*beschrijving in theoretische termen*'. Overigens wordt in deze 'illustratie'-artikelen zelden of nooit duidelijk gemaakt of de theoretische noties vóór, tijdens of na de dataverzameling tot stand kwamen. Deze illustratieve aard van het onderzoek, waarbij een rapportage niet zelden aanvangt met een of meer abstracte begrippen (cultivated relationship; impression management; symbolic bureaucracy; deviance disavowal) waarbinnen de observaties vervolgens ingelijst worden is reeds door Lofland (Lofland 1974; 103) voor kwalitatief onderzoek in het algemeen naar voren gebracht.

De structuur van zo'n illustratie komt neer op:

- a. alle sociale situaties van de soort x zijn in termen van begrippenapparaat Y weer te geven;
- b. i is een sociale situatie X;
- c. ergo i is in termen van Y weer te geven.

Uitspraak c kan in principe worden geverifieerd of gefalsificeerd, maar dan moeten de criteria van passendheid wel tevoren geformuleerd worden.

Tegenover een kwalificatie als beschrijvend-illustratief zou men kunnen opmerken dat het wel degelijk gaat om theoriegericht exploratief onderzoek, maar dat – juist omdat de tussentijdse toetsing en bijstelling impliciet blijft – dit aspect niet in de rapportages valt te onderkennen. Naar aanleiding van zo'n tegenwerping zijn drie kanttekeningen te plaatsen:

- a. In de grote meerderheid van de rapportages wordt gestart met een theoretisch framework; dit is in strijd met pleidooien voor exploratie, voor 'grounded theory'.
- b. Bij eveneens de meerderheid van de artikelen ontbreken expliciete tentatieve hypothesen waartoe het onderzoek – indien explorerend – geleid zou moeten hebben.
- c. In vrijwel geen enkel artikel is ook maar een notie te vinden van een cor-

rectie door de werkelijkheid op de onderzoeker. Opmerkingen zoals 'Ik verwachtte A, maar vond B; ik stelde m'n veronderstellingen bij; nam opnieuw waar, enz.' ontbreken. Ook onder erkenning van het feit dat het vaak moeilijk is om bij een explorerende studie de voornaamste stadia van voorlopige en gecorrigeerde ideeënvorming te reconstrueren wordt in de door ons bestudeerde rapportages het vertrouwen van de lezer in de onderzoeker wel èrg ver uitgerekt.

4. Discussie

Aan enkele algemene doeleinden van (sociaal-wetenschappelijk) onderzoek ontleenden we criteria voor de methode waarmee we rapportages van s.i.-onderzoek confronteerden. Op het criterium van explicietheid, zowel ten aanzien van de kennisinhoud (probleemstelling/resultaten) als ten aanzien van de kennismethode schiet het onderzoek op opvallende wijze tekort. Hoewel voor een deelverzameling van onderzoeken geldt dat een meer uitgebreide rapportage elders kan zijn geschied, mag toch ook aan artikelen de eis gesteld worden dat minimaal duidelijk wordt wat het empirisch onderzoek heeft bijgedragen aan de kennis die we over het object van studie bezitten. Deze controlemogelijkheid ontbreekt nu meestal, waardoor een oordeel over de 'juistheid' van de resultaten onmogelijk wordt. Voor wat het streven naar algemene (informatieve) theorieën betreft kan gezegd worden dat veelal een algemeen sociologisch begrippenapparaat wordt gehanteerd waarin observaties weergegeven worden, maar dat explicitering van verklaarde of te verklaren verschijnselen in de vorm van consistente uitsprakenstelsels ontbreekt.⁸ Over generaliseerbaarheid van resultaten worden meestal geen uitspraken gedaan. Het specifieke, aan Schutz ontleende criterium van toetsing van betekenissen bij onderzochte actoren wordt niet gevolgd.

Het overgrote deel van het onderzoek is te karakteriseren als empirische illustratie van een algemeen-theoretisch begrip, een gezichtspunt of theoretisch kader. Concrete gedragingen en processen worden van sociologische etiketten voorzien en in een algemeen kader geplaatst. Wat is zulk onderzoek duidelijk *niet*?

- a. Het is geen inductie à la Glaser en Strauss: het zoeken naar algemene relaties op basis van empirische verschijnselen. Men begint niet bij de empirie en eindigt niet met het formuleren van theoretische uitspraken, maar men begint met een theorie (althans met theoretische begrippen, en dat is heel wat anders dan theorie) en eindigt bij de empirie.
- b. Het is ook zeker geen deductie, gevolgd door toetsing. Dat zou namelijk

betekenen dat men, uitgaande van algemene uitspraken over de werkelijkheid, voorspellingen over die werkelijkheid afleidt en deze vervolgens blootstelt aan de mogelijkheid van falsifiëring of verifiëring. Dat is echter niet het geval; niet alleen wordt vrijwel nergens een toetsbare uitspraak tevoren geformuleerd, maar ook treft men zelden of nooit de constatering aan dat een situatie anders is dan de onderzoeker tevoren op grond van theorie verwachtte. Het gekozen uitgangspunt is veelal niet falsificeerbaar.

- c. Het is ook geen ideografische beschrijving, al komt het er in enkele gevallen dicht bij. Daarvoor is de gekozen blikwijdte a priori te beperkt, men zou kunnen zeggen: wordt te veel in een bepaalde richting gezocht.

Hoe moet de methodologische status van dergelijk onderzoek bepaald worden? Het gebruik van theoretische begrippen en relaties tussen begrippen is niet zodanig dat theoretische uitspraken worden afgeleid (inductie), of kunnen worden getoetst (deductie). Aan de wetenschappelijke waarde of bruikbaarheid van een theorie wordt daarom met dit type onderzoek weinig toe of afgedaan. Daarom kan niet gezegd worden dat de onderzoeksresultaten informatief zijn (in de zin van Popper).

Mogelijk hebben de onderzoeksresultaten veel waarde in een andere zin: ze hebben een gevoelig makende (sensitizing) functie. Sociaal gedrag, sociale processen, die zich in een empirische context aan ons voordoen, worden in het licht geplaatst van algemeen-theoretische begrippen. Een dergelijke werkwijze kan zeer verhelderend zijn, wat betekent dat aan de lezer ideeën worden overgebracht over de interpretatie van gedrag. De attenderende functie waarvoor onder meer door Blumer een pleidooi wordt gevoerd.

Er lijkt een tegenstrijdigheid te bestaan tussen deze conclusie en het feit dat in vrijwel alle methodische teksten over s.i.-onderzoek uitgegaan wordt van de wenselijkheid om tot de vorming van algemene theorieën te komen. Deze tegenstrijdigheid hangt samen met de inhoud die men aan het begrip theorie geeft. Voor de meeste symbolisch interactionisten is een theorie een 'generic conceptual framework': een aantal abstracte begrippen die in een zekere, qua aard meestal nogal onbepaalde richting ten opzichte van elkaar staan. Deze opvatting staat in scherp contrast met de opvatting van theorie als één of enkele basisprincipes (meestal van gedragstheoretische aard) waaruit in combinatie met uiteenlopende aanvangsvoorwaarden uiteenlopend gedrag verklaard en voorspeld kan worden. Toch wordt ook deze laatste opvatting (zie bijvoorbeeld Denzin, 1978) hier en daar als een ideaal gehanteerd; geconcludeerd kan echter worden dat de praktijk van het s.i.-onderzoek (en dat geldt trouwens ook voor het empirisch-analytisch onderzoek) daar zeer ver van af staat.

Een andere centrale notie die oprijst bij het bestuderen van de s.i.-onderzoeksrapportages is dat cumulativiteit ontbreekt. Het is niet voldoende om via een beschrijving van een sekte te laten zien dat als een sociale beweging zich aanpast aan de sociale context, zij daardoor krediet verwerft waardoor een zekere bewegingsvrijheid voor nonconformisme ontstaat. De beschrijving blijft dan steken in veelgebruikte termen als 'sheds some light on . . .'; 'reveals and examines . . .'. Cumulativiteit ontstaat door *vergelijking*; door aan te geven onder welke omstandigheden bepaalde processen zich in de ene, en wanneer zij zich in de andere vorm voordoen. Cumulativiteit kan ook alleen maar bestaan bij de gratie van toetsend onderzoek en het serieus nemen van afwijkingen tussen model of theorie en de werkelijkheid. Immers, een model of theorie is niet alleen relatief eenvoudig en abstract, maar wijkt principieel af van elke concrete werkelijkheid. Een beschrijving kan pas leiden tot theorievorming als algemene trekken, die potentieel ook van toepassing zijn op andere situaties, onderscheiden kunnen worden van het toevallige en specifieke van onderzochte situatie. Het vormen van een model of theorie als een gewaagde, creatieve en *riskante* stap, die vervolgens door de werkelijkheid *gecorrigeerd* kan worden is een notie die in het algemeen ontbreekt in het materiaal waarover door ons in het bovenstaande is gerapporteerd.

Noten

1. Het tijdschrift 'Symbolic Interaction' is het officiële orgaan van de 'Society for the Study of Symbolic Interaction'. In de redactie zijn vertegenwoordigers van verschillende stromingen en scholen binnen het symbolisch interactionisme vertegenwoordigd. Deze pluriformiteit komt in de inhoud ook duidelijk naar voren. Sinds het eerste nummer, in 1977, zijn (tot medio 1983) 10 afleveringen verschenen, waarvan elk gemiddeld zo'n 10 artikelen bevat. 'Studies in Symbolic Interaction' is een jaarboek dat in 1978 onder de redactie van Norman K. Denzin voor het eerst werd gepubliceerd. De vier tot nu toe verschenen nummers bevatten gemiddeld zo'n 12 à 13 artikelen.

Als algemene readers werden gekozen:

- Becker, H.S., B. Geer, D. Riesman en R.S. Weiss, *Institutions and the person: essays presented to Everett C. Hughes*. Chicago, Aldine, 1968.
- Manis, J.G. en B.N. Meltzer, *Symbolic Interaction: a reader in social psychology*. Boston, Allyn and Bacon (second edition) 1972.
- Rose, A.M., *Human behavior and social processes: an interactionist approach*. London, Henley, Routledge and Kegan Paul, 1962.
- Shibusutani, T., *Human nature and collective behavior*. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1970.
- Steinert, H., *Symbolischen Interaktion: Arbeiten zu einer reflexiven Soziologie*. Stuttgart, Ernst Klett Verlag, 1973.
- Stone, G.P. en H.A. Farberman, *Social Psychology through symbolic interaction*. Waltham Xerox College Publ., 1970.

De deviantie-readers waren:

- Becker, H.S., *The other side: perspectives on deviance*. New York, Free Press, 1964.
 - Douglas, J.D., *Observations on deviance*. New York, Random House, 1970.
 - Filstead, W.J., *An introduction to deviance: Readings in the process of making deviance*. Chicago, Markham, 1972.
 - Gove, W.R., *The labeling of deviance: evaluating the perspective*. New York, Sage, 1975.
 - Henslin, J.M., *Deviant life-styles*. Brunswick, N.J., Transaction Books, 1977.
 - Jacobs, J., *Deviance: fieldstudies and self-disclosures*. Palo Alto, National Press, 1974.
 - Rubington, E. en M.S. Weinberg, *Deviance: the interactionists perspective*. New York, McMillan (second ed.), 1981.
2. Zeven artikelen zijn in twee verschillende readers opgenomen: 'The moral Career of the mental Patient' van Goffman komt zelfs driemaal voor. Deze artikelen worden in de populatie twee-respectievelijk driemaal meegeteld. Deze percentages laten zien dat het aandeel van de empirische rapportages in het geheel betrekkelijk bescheiden is. Spector en Faulkner (1980) concluderen in hun analyse van de inhoud van 'gangbare' tijdschriften als AJS en ASR dat s.i.-artikelen daarin slechts opgenomen worden, als ze theoretisch van aard zijn; empirische artikelen zouden geweerd worden, terwijl rond 80% van de artikelen in AJS en ASR empirisch is. Onze cijfers laten zien dat in de s.i.-tijdschriften relatief veel theorie en weinig onderzoek aanwezig is. Dit suggereert eerder een kwestie van aanbod dan van redactiebeleid. Het aantal artikelen van methodische aard is wat groter dan hier is aangegeven, omdat in sommige gevallen een publikatie zowel methodisch als theoretisch is, dan wel zowel methodisch als empirisch. In die gevallen zijn ze beschouwd als theoretische resp. empirische artikelen. De indeling, via de beide onafhankelijk van elkaar werkende auteurs leverde in eerste instantie slechts in 10 gevallen (Cohen's kappa = .89) geen overeenstemming op.
3. Berger, Cicourel, Douglas, Goffman, Schutz, Sudnow, Garfinkel.
4. Becker, Blumer, Denzin, Glaser & Strauss, Hughes, Lindesmith, Lofland, Shibutani, McCall en Simmons.
5. Kuhn, Stryker, Turner, Rose.
6. De tabel heeft een totaal van 250 omdat bij 45 van de 201 artikelen combinaties van twee soorten resultaten kunnen worden onderscheiden. In twee artikelen is zelfs sprake van een combinatie van drie soorten. Reiss jr. (1964) geeft zowel een beschrijving van de contacten tussen zich prostituerende jongeren en hun cliënten, onderscheidt verschillende typen jongeren en analyseert hun 'prostitutie carrière'. Snow e.a. (1981) geven zowel een algemene beschrijving van een feestvierende menigte, onderscheiden zes typen deelnemers en geven tevens aan hoe het feestgebeuren in een achttal fasen kan worden ingedeeld.
7. Overigens kan men hier, met Schuyt, verschillende wijzen van generaliseren onderscheiden (Schuyt, 1982). In extensief onderzoek (meestal enquêtes) wordt statistisch gegeneraliseerd naar de gemiddelde Nederlander o.i.d. In intensief onderzoek (bijvoorbeeld observatie van enkele personen) wordt voor die onderzochte personen gegeneraliseerd naar andere dan de onderzochte situaties. Algemeener gesteld: abstractie van tijd, plaats en specifieke waarnemingsinstrumenten kan gericht zijn op niet-onderzochte elementen zowel als op dezelfde eenheden in andere situaties. Het betreft slechts verschillende manieren om het informatiegehalte te vergroten. Het generaliseren naar niet-onderzochte individuen heeft uiteraard de overhand. We hebben de indruk dat het generaliseren over situaties bij dezelfde eenheid door bijvoorbeeld Schuyt naar voren wordt geschoven als ratio voor onderzoekingen waaraan generalisatiemogelijkheden in eerstgenoemde zin ontbreken.
8. Het is hier wellicht gepast om op te merken dat het relateren van empirische bevindingen aan consistente uitsprakenstelsels evenmin in het merendeel van het zogenaamde 'empirisch-analytische' onderzoek is aan te treffen. Veelal stelt men zich daar tevreden met het vaststellen

van samenhangen tussen empirische variabelen, en blijft verklaring in het kader van een of meer theorieën afwezig.

Literatuur

- Adams, R.L. en R.J. Fox, Mainlining Jesus, the new trip. In: *Henslin*, 1977.
- Adler, P.A. en P. Adler, Tinydopers: a case study of deviant socialization, *SI*, 1978, 1, 90-105.
- Applegate, J.L., Person- and position-centered teacher communication in a day care center: a case study triangulating interview and naturalistic methods, *SSI*, 3, 1980, 59-96.
- Aquilar, J.L., Egalitarianism as dramaturgy: ideology and social interaction, in mesoamerica, *SI*, 3, 1980, 105-122.
- Athens, L.H., Violent Crime: a symbolic interactionist study, *SI*, 1, 1977, 56-69.
- Becker, H.S., B. Geer, E.C. Hughes en A.L. Strauss, *Boys in White; student culture in medical school*. Chicago, Un. of Chicago Press, 1961.
- Bensman, J. en I. Gerver, Vergehen und Bestrafung in der Fabrik: die Funktion abweichenden Verhaltens für die Aufrechterhaltung des Sozialsystems. In: *Steinert*, 1973.
- Blumer, H., *Symbolic Interactionism: perspective and method*. Englewood Cliffs, NJ., Prentice Hall, 1969.
- Blumer, H., Mead and Blumer, *American Sociological Review*, 45, 1980, 409-419.
- Broadhead, R.S., Individuation in facework: theoretical implications from a study of facework in medical school admissions, *SI*, 3, 1980, 51-68.
- Brooks, R.S., The self and political role. In: *Manis en Meltzer*, 1973.
- Brown, J.S. en B.G. Gilmartin, Sociology today: lacunae, emphases and surfeits, *The American Sociologist*, Nov. 1969, 283-291.
- Chambliss, W.J., The Saints and the Roughnecks. In: *Rubington and Weinberg*, 1981.
- Cockerham, W.C., Interactional considerations in studying american indians: the case of adolescent self-esteem, *SI*, 2, 1979, 43-58.
- Darling, F., Bachelorhood and late marriage: an interactionist interpretation, *SI*, 1, 1977, 44-55.
- Davis, F., Professional socialization as subjective experience. In: *Becker*, 1968.
- Denzin, N.K., *The Research Act*. New York, McGraw Hill, 1978.
- Denzin, N.K., Crime and the american liquor industry, *SSI*, 1, 1978, 87-118.
- Driscoll, J.P., Transsexuals. In: *Henslin*, 1977.
- Frazer, C.F. en L.N. Reid, Children's interaction with commercials, *SI*, 2, 1979, 79-96.
- Gallacher, H.P., Het postulaat van adequaatheid. *Sociale Wetenschappen*, 23, 1980, 119-139.
- Glaser, B.G. en A.L. Strauss, *The discovery of grounded theory*. Chicago, Aldine, 1967.
- Goffman, The moral career of the mental patient. In: *Manis en Meltzer*, 1973.
- Humphreys, L., *Tearoom trade*. Chicago, Aldine, 1970.
- Humphreys, L., A typology of tearoom participants. In: *Rubington en Weinberg*, 1981.
- Jacobs, J., Symbolic bureaucracy. In: *Jacobs*, 1974.
- Jackson, J.K., The adjustment of the family to the crisis of alcoholism. In: *Rubington en Weinberg*, 1981.
- Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, 2e druk, 1787.
- Kinch, J.W., Experiments on factors related to self-concept change. In: *Manis en Meltzer*, 1973.
- Kornhauser, W., Social bases of political commitment: a study of liberals and radicals. In: *Rose*, 1962.

- Kuhn, M.H. en T.S. McPartland, An empirical study of self-attitudes. In: *Manis and Meltzer*, 1973.
- Lofland, J., Styles of reporting qualitative field research. *The American Sociologist*, 9, 1974, 101-111.
- Lynch, R., Play, creativity and emotion, *SSI*, 4, 1982, 45-62.
- McCall, M.M., Art without a market, *SI*, 1, 1978, 33-43.
- McPhail, C. en C. Rexroat, Ex cathedra Blumer or ex libris Mead. *American Sociological Review*, 45, 1980, 420-430.
- Mercer, J.R., Labeling the mentally retarded. In: *Rubington en Weinberg*, 1981.
- Neff, J.A., Experimental research as a practical action: stooge detection and bias, *SI*, 1, 1978, 61-73.
- Palson, C. en R. Palson, Swinging in Wedlock. In: *Henslin*, 1977.
- Peterson, K.J., Taking license with medical work, *SI*, 1, 1978, 138-146.
- Popper, K.R., Of clouds and clocks (1966). In: *Objective Knowledge*, London, 1973, pp. 61-73.
- Ramos, R., The use of improvisation and modulation in natural talk. *SSI*, 1, 1978, 319-337.
- Reiss, A.J., The social integration of Queers and Peers. In: *Becker*, 1965.
- Rose, V.M. en S.C. Randall, The impact of investigator perception of victim legitimacy on the processing of rape/sexual assault cases, *SI*, 5, 1982, 23-36.
- Sampson, H., S.L. Messinger en R.D. Thomas, Family Processes and becoming a mental patient. In: *Rubington en Weinberg*, 1982.
- Schmitt, R.H., R. Gosche en S. Lindberg, Dying as a status passage and the organizational career, *SSI*, 2, 1979, 419-456.
- Schuyt, C.J.M., Twee wijzen van generaliseren. In: *Jaarboek van de Vereniging van Marktonderzoekers*, 1982.
- Smith, H.W., The CB-handle: an announcement of adult identity, *SI*, 3, 1980, 95-108.
- Snow, D.A., A dramaturgical analysis of movement accomodation, *SI*, 2, 1979, 23-44.
- Snow, D.A., L.A. Zurcher en R. Peters, Victory celebrations as a theater; a dramaturgical approach to crowd behavior, *SI*, 4, 1981, 21-42.
- Spector, M. en R.R. Faulkner, Thoughts on five new journals and some old ones, *Contemporary Sociology*, 9, 1980, 4, 447-482.
- Travers, A., Ritual power in interaction, *SI*, 5, 1982, 277-286.
- Ultee, W.C., *Groei van kennis en stagnatie in de sociologie*, diss., Utrecht, 1977.
- Unruh, D.R., Influencing common sense: interpretation of an urban setting, *SI*, 2, 1979, 27-42.
- Warren, C.A.B. en L. Mauldin, Deliberations in six juries, *SI*, 3, 1980, 157-175.
- Wiseman, J.P., Court treatment of skid row alcoholics. In: *Rubington and Weinberg*, 1981.
- Zurcher, L.A., The staging of emotion: a dramaturgical analysis, *SI*, 5, 1982, 1-22.